

Török Csaba

Fraknói emlékkönyv

Egy teológus megfontolásai

Mielőtt a kiváló egyháztörténész, Fraknói Vilmos halálának centenáriuma kiadott kötet teológusi értékelésébe kezdenék, egy személyes megjegyzéssel szeretném kezdeni előadásomat. Ha történeti keretbe helyezzük Fraknói Vilmos életpályáját, egy igen mozgalmas korszak képe tárul elénk: reformkor, forradalom, Bach-korszak, kiegyezés, első világháború, az ennek lezárásához kapcsolódó viharok és egy új, két világháború közötti rendszer kibontakozása... Nem kell szaktörténésznek lennünk ahhoz, hogy meglássuk: megannyi zaklatott változás, a korábbi alapokat megkérdőjelező újraindulás jellemezte ezt a 81 esztendő pályafutást. Ilyen feltételrendszerben bontakozott ki egy egyedi, magával ragadó és párját ritkító egyházi, tudományos és közéleti életút.

Az ókori latinok úgy tartották, *inter arma silent musae*, a harcok időkben elgyengül a tudományok, a művészetek szerepe. Fraknói mintha ellenpéldája lenne ennek az ősi bölcsességnek. A rengeteg fordulat közepette hatalmas energiákkal halad előre a kitűzött célok felé, e célok pedig látványosak, hatalmasak, olykor mintha meghaladnák a konkrét lehetőségek határait. Akár álmoknak is nevezhetném ezeket, amelyek — s ez a hívő ember számára kivételes jele az isteni Gondviselés művének — nem csak beteljesültek, de mind a mai napig élnek. Fraknói szerepe a Római Magyar Akadémia s a Pápai Magyar Akadémia gondoktól nem mentes születéstörténetében vitathatatlan, a *Monumenta Vaticana* sorozat, egyáltalán a nemzetközi kutatásokba való bekapcsolódás és a római forráskiadások előmozdítása pedig látványosan él tovább a mai napig, például a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport munkásságában.

Nehéz idők nagyszerű tanúja, de még nagyszerűbb formálója ő, aki előtt tisztelegnünk éppen ezért kiváltság, egyszersmind buzdítás: mernünk kell nagyot álmodni, túlnőve a lehetőségek, de a lehetetlenségek korlátain is. Akár azt is mondhatnám: Fraknói arra tanít, hogy a nagy életműhöz az akaraton, az elszántságon túl hit is szükségeltetik.

1. A kötet egészéről

A bevezető tanulmányok és a forrásértékű függelék három tematikus fejezetet fog közre, melyek tematikusan, logikus rendben épülnek fel, így méltatják e kiváló pap és tudós életművét.

Az I. rész az életrajzban segít elmélyedni (bár akár azt is mondhatnám, hogy olyan mélységbe vezet el, amelyet eddig nem találtunk a Fraknói-biográfiákban). Egymásba fonódva tárul elénk a tudományos és az egyházi karrier. E kettő együttes bemutatása egyébiránt a kellő kontraszttal mutatja meg a problematikát, amelyet már Fraknói életében, de még inkább halála után számos szerző ebben az egy kérdésben fogalmazott meg: miért nem lett valóságos püspök belőle? Nagyvárad kanonoksága, választott püspöksége látszólag szép emelkedését mutatja, ám a karriert valójában beteljesületlen maradt. Miközben a tudományos közéletben elérte, amit egyházi személy elérhet (gondoljunk akadémiai főtitkári pozíciójára), saját „otthonában“ mintha távolságtartóak lettek volna vele szemben. Ugyan belépett a felsőpapság kapuján, de valódi egyházkormányzati tényezővé soha nem vált. Ebben a tekintetben nagyon jó eligazítással szolgál Tusor Péter és Kanász Viktor tanulmánya a pécsi püspöki kinevezés lehetősége kapcsán. Hogy itt nem pusztán egy egyházi karrier belső rendjének feltárásáról van szó, és hogy e feszültség ténylegesen lecsapódott Fraknói életében, az erőteljesen kitapinthatóvá válik az utolsó életszakasz ismertetésekor.

A II. rész a történeti és tudományos pályafutást mutatja be. Ugyan fontos és hasznos, hogy ismerjük a tevékenység adatokban, publikációkban megragadható lefolyását, ám a kötet szerzői — szerencsénkre — túllépnek ezen a formális és adott esetben egészen külsődleges megközelítésen, és rávilágítanak arra, hogy a 19. század második felében, amikor a történettudomány, s kiemelten az

egyháztörténet-írás hatalmas fejlődésen, átalakuláson ment keresztül, miként találta meg Fraknói a saját hangját, látásmódját, s hogyan vált ezáltal valóban iskolaalapító személyé. E tekintetben különösen is sokat ad a magamfajta laikus olvasónak, hogy Orsós Julianna a tudományos közéletben lezajlott vitákat a Fraknói-életműhöz kapcsolódóan elemzi, Oláh P. Róbert pedig külön közéleti publikációs tevékenységét vizsgálja. Teológusként azért is elgondolkodtatóak ezek a részek, mert a korszak valódi útkeresés volt a teljes katolikus tudományosság, egyházi irodalmi tevékenység számára. Megannyi alternatív modellt említhetünk, olyan szintén kiemelkedő klerikusokat, akik más módokon, de ugyanúgy keresték a megszólalás jó kereteit, a társadalmi és tudományos jelenlét alkalmas platformjait. Úgy érzem, most újból tudatosul bennem, hogy az emberi személyiség mennyire befolyásolja a tudományos teljesítményt és előrehaladást. Így Fraknói egyéniségének erősségei még inkább kiviláglanak, s olyan papi karaktert állítanak elénk, aki számos tanulsággal szolgálhat korunkban is. Legyen elég ezen a helyen csupán egyetlen dolgot említenem: míg a tudósok a papi vonások közé sorolták a visszahúzódat, a figyelmességet, az empátiát; addig az egyházi kritikusok felrötták a közeledést olyan eszmékhez, látásmódokhoz, amelyeket túl haladónak, túlságosan a külső fórumok felé nyitottnak ítélték (egyesek szerint ennek is szerepe lehetett a hierarchián belüli előrejutás megrekedésében). Ha szabad megint személyesnek lennem: józan önismeretre, gerincre, bátorságra nagy szükség van ahhoz, hogy valaki felvállalja ezt a furcsa helyzetet. De talán épp ez a legtöbb, amit egy életpálya elérhet: Fraknói önmagában álló papi kategória, emberi minőség, az önazonos lét képviselője, aki nem besorolt mások mögé, hanem képes volt mintává válni a többiek számára — bizonyos szempontból talán világok közötti határmezsgyéken, mondhatni a senkiföldjén megállva, ám mégis valamiképpen középponttá válva.

A III. rész saját római múltam miatt is kedves volt számomra. Itt Fraknói és Itália, Róma, a Vatikán kapcsolatával ismerkedhetünk meg. A tanulmányok nagy szolgálatot tesznek a korszak vatikanista egyháztörténeti éledésének jobb megismerésében, hiszen a személyes és tudományos viszonyokon keresztül bemutatják azokat a fontosabb kortársakat, aktorokat is, akik szintén elévülhetetlen érdemeket szereztek a Szentszék és a Magyar Királyság kapcsolatának feltárásában. Újfént egy személyes megjegyzés: Rómához, a Vatikánhoz kötődésünk nem csak történeti adottság, de egyben identitás-elem is. Nem lehet eléggé hangsúlyozni: az, ahogyan ma a magyar és a keresztény, a katolikus önazonosságot értelmezzük, elválaszthatatlan ettől a köteléktől. Róma nem csak helyszín és történeti vonatkoztatási pont, de eleven szimbólum és európai jelenlétünk, identitásunk foglalata is. Ha Fraknói öröksége ma arra indít fiatal kutatókat, hogy újra nekiveselkedjenek az újabb és újabb kutatásoknak, ez csak öröme adhat okot. Akármennyire is távolinak vagy kevésbé jelentősnek tűnik egy-egy rész kérdés feltárása, végső soron mégis valami lényegeset üzen korunknak: a kultúra és a szellem-történet összetett szövedékében hazánk és a Vatikán összekapcsolódása igazi aranyfonal, amelynek súlyosságát és fontosságát nem tudjuk túlbecsülni.

A függelékért külön köszönetet kell mondanom, legfőképpen a legnagyobb munkát végző Kanász Viktornak, de minden szerzőtársának (Nemes Gábornak, Sági Györgynek és Tusor Péternek), mivel egy önálló forráskötetként is elfogadható anyagot hoztak létre. Külön köszönet a fényképgalériáért. Nem csak azért, mert a magam fajta teológus és a történettudományhoz érdeklődve, de nem professzionálisan közelítő olvasó ezáltal arcot kapcsolhat a történet főszereplőjéhez, s átérezheti azt a hatalmas távolságot, amely a magyar birkapásztoroktól a római, főpapi szcenárióig terjed, s amelyet Fraknói élete szerves egységben ölelt magába.

Általánosságban még két fontos dolgot szeretnék kiemelni. Az egyik az alaposág, a forrásgazdagság. A szerkesztők nem rémültek meg a kötet monumentalitásától, vállalták ennek minden ódiáját, hogy ezáltal még inkább a teljesség, a megalapozott áttekintés célját szolgálják. Jó nem csak lábjegyzet-hivatkozásokból megtudni egy-egy információ forrását, hanem el is olvasni a leveleket, feljegyzéseket, újságcikkeket, a kortársak és az utókor szavait és értékeléseit. A másik a

jó kezelhetőség: az alapos jegyzetapparátus és a névmutató kiváló tudományos és tájékoztatósi alapot biztosít mind az érdeklődőknek, mind a szakmai közönségnek.

2. Egy teológus megfontolásai

A teológiatörténet hajlamos a *Sternstundékat*, a kivételes jelentőségű, fordulópontul szolgáló korszakokat kiemelten kezelni, s átrohanni azokon az érákon, amelyek ezek között helyezkednek el. Ha csak az újkort nézem, ez eredményezi azt, hogy a reformáció és a Tridenti Zsinat után a 17–18. század szinte eltűnik a szemünk elől. A 19. századnak sincs jobb sora, hisz megemlíjük ugyan az I. Vatikáni Zsinatot, de valójában a Tridentinum és a II. Vatikánus csúcstörténései közötti átmeneti pillanatnak tekintjük, s a rákövetkező korszakot olykor elintézzük annyival, hogy az újszolasztika és az (anti)modernizmus hívószavak segítségével jelezzük: az igazi nagy folyamatok a 20. század derekán indultak meg. Saját kutatásaim során azonban mind jobban tudatosult bennem, hogy ezek a látszólag gyorsan átfutható korok valójában igen jelentős hatással bírnak. Lehet, hogy látszólag nem eredményeztek kivételes, gigantikus és egyedi pozíciókat, ám mégis megkerülhetetlenek akkor, ha szeretnénk megfogalmazni, miként forrott ki az az állapot, amelyben élünk. Miközben sokan alig tudnak akár csak egyetlen korszakos jelentőségű teológust megemlíteni a hosszú 19. századból (leszámítva az egy Newmant), mégis a mód, ahogyan a katolicizmust akár még ma is megéljük, éppen ebben a rétegben gyökerezik.

A Fraknoi-kötetet olvasva lüktető, számos irányban utat kereső tudományosság képe tárul fel előttünk. Döbbenetes belegondolni, hány és hány szaktudományos ágazat bontakozott ki ekkor, miként születtek meg azok az iskolák, kutatási ágak és módszertanok, amelyek alapjává váltak a következő generációk munkásságának. Meglepő látni, hogy ebben a kavalkádban Fraknoi alakját: igen fiatalon, harminc esztendősen válik az MTA rendes tagjává. Ez lenyűgöző siker, mégis nem egyszer azt látjuk, hogy „speciális képzettsége“ hiányát említi fel, bár egyesek csak álszerénységet láttak ebben. Eközben — miként visszaemlékezések, töredékek erről tudósítanak — valami igazán „szépet“ szeretett volna alkotni, amit így is lefordíthatunk: az aprólékos rész kérdések helyett a nagy összképre, a helyi specifikus kutatások helyett az országos szintű szintézisre helyezte a hangsúlyt, ami megmutatkozik nagy monográfiáiban, valamint abban az eltökéltségben, ahogy megragadta azt a vezérfonalat, amelyet ma talán szellemtörténetinek is nevezhetnénk. Mi volt ennek a hatása, következménye? Hadd idézzem ehelyütt Rácz Györgyöt: „Ha megnézzük, hogy vadászunk pályájának kezdetén 1860-ban milyen állapotban volt a magyar középkorkutatás, és milyenné lett 1924-ben, vadászunk halálakor, 64 év alatt, akkor döbbenetesen látjuk az eredményt. A magyar medievisztikában az ezt követő hat évtized eredményei (1924–1982) meg sem közelítik az előzőt“ (p. 327).

Ha szabad fokoznom a döbbenetet, így tenném fel a kérdést: milyen állapotban volt a hosszú évszázad kezdetén és végén az egyházi tudományosság hazánkban? És: az elképesztő léptékű haladást felvázolva hány és hány alkalommal, hány eltérő ügyben találkozunk Fraknoi nevével? Egy olyan korszakban, amikor a katolikus egyház társadalmi és tudományos jelenléte szó szerint átlépett annak a 20. századnak a kontextusába, amelynek mi is gyermekei vagyunk, szerepe és munkássága megkerülhetetlen. Talán bennünk, egyháziakban van egyfajta történeti vakfolt, amikor erre az időszakra tekintünk, mégis meg kell állapítanunk: mindannak, amik ma vagyunk, amivel ma intellektuálisan bírunk, valódi bölcsője volt ez az időszak. Lehet, hogy a kortárs tudósok kevésbé idézik ennek a kornak a szerzőit, hisz munkásságukat sokszor pontosította, úgymond „felülírta“ a megannyi azóta elért eredmény, végső soron mégsem túlzás kijelenteni: ennek az volt az előfeltétele, hogy legyen mit felülírni, s létezzen az az összefüggésrendszer, amelyen belül munkálkodva lehetőségünk van egyáltalán tudományt művelni, mégpedig hitelesen, az egyre magasabb elvárásrendeknek eleget téve.

Egy középkori példa ötlik eszembe: nincsen katolikus, aki ne ismerné Aquinói Szent Tamás nevét. Azt már kevesebben tudják, hogy mit köszönhetett a *Doctor Angelicus* a mesterének, Nagy Szent Albertnek, aki mellett éveket tanult, s akinek idővel munkatársa lett. Azt azonban a legkevesebben tudatosítják, hogy — miként a „Nagy“ jelző is mutatja — Szent Albert olyan tudást halmozott fel, amely nélkül elképzelhetetlen lett volna Szent Tamás skolasztikus szintézise. Manapság talán ritkábban látni egy-egy friss kutatást bemutató tanulmány lábjegyzetében a Fraknói írásaira való hivatkozást. Ezzel együtt az, hogy ma itt vagyunk, s mondhatom: tudós közösségként vagyunk itt, valódi öröksége, hagyatéka a nagy mesternek. Ezen felül még egy kivételes eseménynek is tanúi vagyunk: a történész maga válik a történetírás vizsgálódásának tárgyává. A centenáriumi kötet ezt bizonyítja. A tanulmányok pedig, miközben Fraknóiról szólnak, valóban keresztmetszetét nyújtják az egész éranak. Teológusként, papként több mint elgondolkodtató ez a látszólag személyhez kötődő, mégis átfogó kitekintés a 19–20. század fordulójára. Segít jobban megérteni saját egyházi, közéleti és tudományos valóságunkat, s nem egy tanulsággal szolgál, akár a tudomány közösségi felelősségéről, akár az egyház kulturális és szakmai küldetéséről legyen is szó.

Köszönet hát mindazoknak, akiknek munkája alkalmat kínál arra, hogy most ilyen megfontolásokat tegyünk. Köszönet a szerzőknek, a szerkesztőknek, a háttérmunkát végzőknek, s mindazoknak, akik fontosnak érezték e nagy mű kiadását. Úgy hiszem, nem is sejtik, mennyit adtak ezzel nekünk, olvasóknak. Nem csak Fraknói Vilmos emlékét örökítették meg, de mindannyiunkat megszólítottak. Miközben kutattak, elemeztek és írtak, valójában kimondatlanul is kérdéseket intéztek hozzánk. Erősen bízom abban, hogy legalább egy-egy tanulmányt eszmélődés tárgyává teszünk, s ez segít majd, hogy Fraknóihoz hasonlóan, bár talán kisebb amplitúdóval és hatóerővel, részeivé váljunk mi is a katolikus egyház és a magyar nemzet szellemi növekedésének, tudományos kibontakozásának, s talán hozzátehetem ezen a helyen: a kortárs valóságra érzékeny és nyitott hívő munkálkodásnak.